

Feministički pristupi detinjstvu: Od dece kao neme socijalne grupacije do pružanja glasa deci*

Andrija Golubović

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Srbija

U radu su predstavljena dva različita pristupa detinjstvu u istoriji „zapadnog“ feminizma. Prvi deo rada posvećen je ključnom sporu u relevantnoj literaturi oko toga da li su feministkinje uopšte konceptualizovale detinjstvo. U okviru toga, na početku se izlaže dominantno stanovište prema kojem feministkinje nisu pisale o detinjstvu do 1990ih, u nastojanjima da se distanciraju od patrijarhalnog diskursa koji žene vezuje za decu. Zatim se izlažu nalazi novijeg istraživanja iz 2018/21. koje pokazuje da su feministkinje kroz istoriju opsežno pisale o detinjstvu, pretežno teorijske/političke rasprave o zajedničkoj opresiji koju deca i žene trpe od strane odraslih muškaraca. Drugi deo rada osvetljava pojavu drukčijeg načina konceptualizacije detinjstva u feminističkim tekstovima od 1990ih, koji je utemeljen na empirijskim istraživanjima sa decom sa fokusom na aktivnoj re/konstrukciji roda u njihovim socijalnim interakcijama. U prilog tome predstavlja se pionirsko istraživanje iz ovog perioda, koje je utrlo put kasnijim, sličnim konceptualizacijama detinjstva u okviru ovog pristupa. U zaključku se razmatra mogućnost povezivanja ova dva pristupa i njihov potencijalni doprinos sociologiji detinjstva.

KLJUČNE REČI: feminizam / rod / deca / detinjstvo / socijalni konstrukt / opresija / socijalne interakcije

* Korespondencija: sociolog.eindex@gmail.com, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd, Srbija
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5697-1947>

Uvod

Kada se dete rodi, među prvim stvarima koje ljude zanima jeste – *da li je u pitanju dečak ili devojčica?* (Paechter, 2007). Savremena medicina omogućila je roditeljima da već tokom trudnoće dobiju odgovor na ovo pitanje putem ultrazvučnog pregleda, a kasnih 2000ih u Severnoj Americi postaju popularne proslave na kojima se širem krugu porodice i/ili prijateljima otkriva rod deteta (eng. *gender-reveal parties*) (Pasche Guignard, 2015). Uprkos tome što ove prakse svedoče o tome da rod predstavlja jednu od središnjih kategorija koje organizuju socijalni svet dece u modernim kapitalističkim društvima (Ariès, 1962; Gittis, 2015), kako Bartolomejus i Senkevics (Bartholomaeus & Senkevics, 2015) pokazuju u analizi istaknutih dela iz sociologije detinjstva – u skoro dve decenije postojanja ove relativno mlade sociološke discipline, koja akcenat stavlja na dečiju perspektivu i decu sagledava kao kompetentne socijalne aktere, prisutan je manjak istraživanja o tome kako sâma deca re/konstruišu rod u svojim narativima, praksama i identitetima (kao suprotne primere videti: Thorne, 1993; Yelland, 1998; Wyn & Cahill, 2015; u domaćoj sociologiji videti: Stanković, 2004).

S obzirom da rod predstavlja osnovni analitički koncept feminističke teorije (Kornel, 2003), u ovom radu ću krenuti suprotnim smerom od onog kojem su pomenuti autori išli – zanimaće me da li je koncept detinjstva prisutan u istoriji „zapadne“ feminističke misli i, ako jeste, na koje načine je teorijski, empirijski i/ili politički artikulisan? To ću učiniti sažetim izlaganjem osnovnih ideja zastupljenih u istaknutim (dostupnim) tekstovima koji su se bavili ovim pitanjima, sa nastojanjem da otvorim prostor za dve stvari – da se omogući upoznavanje domaće akademske publike sa ovom temom koja do sada nije na ovaj način temeljno obrađivana kod nas i da se pruži skroman prilog povezivanju sociologije detinjstva i feminizma, koji može biti plodna osnova istraživanjima u lokalnom kontekstu našeg društva o rodu/detinjstvu kao socijalnim konstruktima koji se međusobno re/konstruišu unutar socijalnih interakcija dece.

Na predstojećim stranicama krenuću od ključnog spora u relevantnoj literaturi oko toga da li su feministkinje uopšte pisale o detinjstvu ili su se pretežno fokusirale na iskustva odraslih žena. Pre svega, predstavicu rasprostranjeno stanovište da ne postoji konceptualna artikulacija detinjstva u feminističkim tekstovima do 1990ih, kao i razloge za koje se navodi da stoji iza toga (Burman & Stacey, 2010; Thorne, 1987; Twamley & Rosen, 2018). Potom, biće reči o novijem istraživanju istorije feminističke misli iz

2018/21., koje dovodi u pitanje ovakvo stanovište – temeljnim iščitavanjem radova velikih imena u feminizmu, pokazuje se da je prisutna teorijska/politička obrada koncepta detinjstva, sa fokusom na opresiji koju deca i žene zajednički trpe od strane odraslih muškaraca u patrijarhalnom društvu i promišljanju mogućnosti njihove emancipacije (Weiss, 2018; 2021). Konačno, izložit ću klasifikaciju novijih pristupa konceptu detinjstva u feminističkim tekstovima od 1990ih (Osgood & Robinson, 2017) i ukazaću na njihovu specifičnost u odnosu na dotadašnji pristup – na primeru jednog od pionirskih istraživanja iz ovog perioda o tome kako deca aktivno re/konstruišu rod u svojim međusobnim interakcijama (Thorne, 1993).

A gde su deca u feminističkim tekstovima do 1990ih?

Ako ste se ikada upustili u pretragu literature koja tematizuje pojavu kojoj je ovaj rad posvećen, verovatno ste naišli na rasprostranjen i uvrežen stav da je veći deo istorije „zapadnog“ feminizma obeležen nedostatkom teorijske, empirijske i/ili političke artikulacije detinjstva. U svom već klasičnom tekstu feminističke literature iz kasnih 1980ih Beri Torn (Barrie Thorne) skreće pažnju da „feminističko i tradicionalno znanje ostaju duboko i nerefleksivno centrirani oko iskustava odraslih“ (Thorne, 1987, str. 86). Slično, nešto više od 20 godina kasnije, Burman i Stejsi (Burman & Stacey, 2010) zapažaju da se u tom trenutku još uvek retko može naći rasprava o prošlim i/ili budućim načinima promišljanja koncepta detinjstva u feminističkoj teoriji. „Ovo nije samo benigni propust: to je odraz teškog i, katkad, žestokog odnosa snaga za veći prostor u debati između feministkinja i onih koji vode bitke u ime dece“, kako se navodi u jednom od uvodnih tekstova novije hrestomatije posvećene pitanju uspostavljanja veze između feminizma i politika detinjstva (Twamley & Rosen, 2018, str. 2). Odakle potiče nedostatak dijaloga između ove dve strane?

U pojedinim tekstovima (Sylvester, 1998; Burman, 2008, citirano kod Burman & Stacey, 2010) ističe se da su feministkinje sa namerom zaobilazile razmatranje socijalnog položaja dece i pisale isključivo o iskustvima odraslih žena, u pokušajima da naprave distancu od rasprostranjenog patrijarhalnog diskursa koji poistovećuje žene sa decom, svrstavajući ih u privatni domen socijalnog života i obeležavajući ih kao podređene socijalne grupacije. Kako neke autorke skreću pažnju, u periodu nastajanja modernog kapitalističkog društva diskurzivno uobličavanje dihotomije deca/odrasli biva prožeto rodnim stereotipima – muškarci počinj u da se vezuju za odraslost, tj. pripisuju im se osobine sposobnosti,

nezavisnosti i objektivnosti, a žene za detinjstvo (Thorne, 1987). Tako, Karin Hauzen (Karin Hausen) piše da „od kraja 18. veka među obrazovanima postaje uobičajeno da se ponašanje muškarca uzima kao merilo za ponašanje odraslih osoba uopšte, a da se ponašanje žene poredi sa ponašanjem deteta ili urođenika u prirodi“ (Hauzen, 1988, str. 223). Ovu pojavu detaljnije pojašnjava Gerison Lensdaun (Gerison Lansdown):

Žene i deca su tradicionalno svrstavani zajedno u slabe i ranjive pripadnike našeg društva. Žene su percipirane kao da im je potrebna muška zaštita u liku oca ili muža, i zbog nedostatka fizičke snage i zbog toga što su intelektualno i emocionalno nesposobne da u potpunosti preuzmu odgovornost za sebe. Ovakvo shvatanje služilo je dugo vremena za opravdanje očuvanja društvenog položaja žena kao svojine muškaraca. (Lensdaun, 2004, str. 187).

Stoga, nije čudno što su feministkinje „često branile žensku slobodu i jednakost razgraničavajući žensku prirodu, status i sudbinu od dece“ (Weiss, 2018, str. 979). Sa druge strane, može se naslutiti da je drugi važan razlog zbog kojeg su autorke feminističke provenijencije zaobilazile konceptualizuju detinjstva predstavlja nastojanje da naprave otklon od još jednog patrijarhalnog diskursa u modernom kapitalističkom društvu – u izvesnom smislu povezanog sa prethodnim – koji poistovećuje žene sa socijalnom ulogom majke. Reč je o tzv. *mitu o materinstvu*, prema kojem: 1) žene poseduju biološki instinkt da rađaju i odgajaju decu (univerzalan i neizbežan segment životnih putanja svake žene) i 2) iskustvo žena nakon porođaja predstavlja beskonfliktan period obeležen osećanjima sreće, zadovoljstva i ispunjenosti, s obzirom da žene, postavši majke, ostvaruju svoju „prirodnu svrhu“ (Fry, 2001). To znači da se „materinstvo ekskluzivno vezuje uz ženu i tretira kao samorazumljiva i prirodna stvar o kojoj ne može biti diskusije, niti bilo kakve sumnje da je svaka žena apriori podobna majka“ (Milić, 2007, str. 188). No, kako Nada Sekulić skreće pažnju:

Ideja da se to događa već na osnovu ‘prirodnih’ preferencija žena je potpuno iluzorna i deo je mistifikacije realnog socijalnog stanja obeležnog zabranama, osudama, ekskluzivno materinskim obavezama vezanim za celokupni period odrastanja dece i onemogućavanjem žena da se na drugi način realizuju. (Sekulić, 2014, str. 410–411).

Prema tome, u okviru ovog argumenta, zaključuje se da je diskurzivno pozicioniranje žena/dece kao neraskidivih entiteta (eng. *women and children*), koje prevladuje u društvima prožetim patrijarhalnim odnosima, potaklo feministkinje da načine napor ka diskurzivnom pozicioniranju žena

naspram dece (eng. *women versus children*) u svojim tekstovima i političkim nastupima (Twamley & Rosen, 2018).

Ipak, Šulamit Fajerston (Shulamith Firestone) se najčešće uzima za istaknut i „redak“ primer autorki koje su iz feminističkog pera pisale o detinjstvu (Jackson, 2010; Zehavi, 2018). U pitanju je predstavница radikalnog feminizma i ključna ličnost drugog talasa pokreta za oslobođenje žena s kraja 1960ih i početka 1970ih, koja će ostati „upamćena kao jedna od najvažnijih feministkinja dvadesetog veka“ (Zaharijević, 2012, str. 231). Njena važna i uticajna knjiga *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* (Firestone, 1970), osim što je revolucionaran napis feminističke misli, predstavlja i prekretnicu u istoriji politika detinjstva. Naime, u četvrtom poglavlju, naslovljenom „Dole detinjstvo“, autorka uvodi u polje teorijske/političke rasprave pitanje povezanosti nepovoljnog socijalnog položaja žena i dece u patrijarhalnom društvu, te izlaže zajednički revolucionarni manifest (Zehavi, 2018), u okviru kojeg će izreći čuvenu tvrdnju da je „ovo ugnjetavanje (žena i dece – prim. A.G.) isprepletano i međusobno se pojačava na tako složene načine da nećemo moći da govorimo o oslobođenju žena, a da ne razgovaramo o oslobađanju dece, i obrnuto“ (Firestone, 1970, str. 72). Kako opširnije navodi:

Moramo uključiti opresiju nad decom u bilo koji program feminističke revolucije ili ćemo biti podvrgnute istom propustu za koji smo tako često optuživale muškarce: da nismo otišle dovoljno duboko u našoj analizi, da smo propustile važan supstrat opresije samo zato što se nije direktno ticao nas. (Firestone, 1970, str. 104).

Prema njenom stanovištu, iako je pol osnovna podela u savremenim društvima, važan je i uzrast, čime uspostavlja vezu između koncepata feminiteta i detinjstva. Naime, deca su socijalna grupa koja je potlačena poput žena: putem segregacije (pre svega u okviru školskog sistema), ekonomske zavisnosti, podređenosti spoljnom autoritetu i sveukupne obespravljenosti. Njen program radikalnog feminizma nalaže da reforme za izmenu socijalnog položaja žena/dece nisu dovoljne, već je neophodna eliminacija samih uslova feminiteta i detinjstva – prema tome, njeno delo nije samo teorijska rasprava, već istovremeno i politički program. Drukčije rečeno, detinjstvo (poput feminiteta) je iskonstruisan mit, koji se perpetuira i naturalizuje kroz različite kulturne prakse i socijalne institucije i služi kao osnova opresivnih struktura, te ga treba uništiti – što znači da, u idealnom slučaju, osobe više ne bismo kategorizovali kao odrasle/decu (tj. muškarce/žene), već bismo slavili njihovu celokupnu ljudskost (eng. *a fully human condition*, Firestone, 1970; Zehavi, 2018).

No, ovakav način konceptualizacije detinjstva u feminističkoj literaturi nije redak, kako se mislilo do skora. Jedno od novijih temeljnih iščitavanja najrazličitijih žanrova feminističkih tekstova – kao što su: istorija feminističke političke/socijalne teorije, autobiografije, manifesti, priručnici za podizanje/školovanje dece, književnost za decu itd. – pokazuje da je stav o odsustvu koncepta detinjstva empirijski neodrživ (Weiss, 2018; 2021). Naime, Peni Vajs (Penny Weiss) prilaže istaknute primere zanemarenih tekstova feministkinja koje su kroz istoriju pisale o detinjstvu, među kojima su – da pomenem samo neke – Meri Vulstonkraft (Mary Wollstonecraft), Džejn Adams (Jane Addams), Naval el Sadavi (Nawal El Saadawi), Harijet Martino (Harriet Martineau), Frensis Rajt (Frances Wright), Elizabet Kedi Stenton (Elizabeth Cady Stanton), Elen Ki (Ellen Key), pa čak i Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) (Weiss, 2018). „Tvrdim da su posvećivale iskrenu, često centralnu pažnju životima dece i povezivale probleme mladih ljudi sa uslovima života žena i sa višestrukim sistemima nejednakosti“, kako autorka navodi (Weiss, 2018, str. 981). Drukčije rečeno, zajedničko ovim različitim tekstovima je što ukazuju na fenomen intersekcije kategorija uzrasta i roda, klase i/ili rase, koji tvore raznolike opresivne strukture pod kojima se nalaze deca; no, decu ne predstavljaju kao žrtve, već kao socijalne aktere koji na najrazličitije načine, individualno i/ili kolektivno pružaju otpore ovakvim strukturama. U tom smislu, kako pojedini autori skreću pažnju, ne sme se zanemariti veliki uticaj feminističke misli na artikulaciju koncepta detinjstva kao socijalne tvorevine i, sledstveno, kasniji nastanak sociologije detinjstva, jer su feministkinje među prvima problematizovale privatnu sferu društva i pokrenule niz pitanja o socijalnom položaju dece u okviru porodičnog (patrijarhalnog) života (Therborn, 1993, 1996, citirano kod Mayall, 2013).

No, u ovakvom pristupu konceptualizacije detinjstva, koji se bazira na pisanju o deci i/ili za decu iz teorijskih/političkih pobuda, prevashodno iz ugla odraslih, ono čega nema su empirijska istraživanja sa decom, koja bi im pružila glas, osvetlila njihovu vlastitu perspektivu i ispitala specifične načine na koje ona kao akteri učestvuju u re/konstrukciji roda u svojim odnosima sa drugom decom i odraslima. Na ovaj problem dobro skreće pažnju Džejn Helejner (Jane Helleiner):

Kako sam počela da tražim feministička razmatranja i analize dece i detinjstva postalo je očigledno da, iako deca nikada nisu bila odsutna iz feminističke misli, o njima se najčešće govorilo indirektno, kao o objektima aktivnosti odraslih, pre nego kao o punopravnim subjektima po sebi i za sebe. (Helleiner, 1999, p. 27).

Sledeće poglavlje posvećeno je, upravo, feminističkim istraživanjima sa decom u periodu od 1990ih, u nastojanju da se razmotri ključno pitanje koje Beri Torn postavlja u već pomenutom članku s početka ovog poglavlja: „Na koji način možemo da prevaziđemo ograničenosti misaonih okvira usredsređenih na odrasle i da na potpuniji način uključimo decu u sociološku i feminističku misao, zajedno sa našim pojmovima ljudske dejstvenosti i socijalne promene?“ (Thorne, 1987, str. 95).

Feministička istraživanja sa decom od 1990ih

U periodu kasnog kapitalizma dešavaju se radikalne izmene u socijalnom položaju dece i percepciji detinjstva, simbolički naznačene ratifikacijom Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija 1989. godine (Lensdaum, 2004) i institucionalizacijom nove akademske discipline – sociologije detinjstva, koja će insistirati na sagledavanju dece kao kompetentnih socijalnih aktera i proučavanju socijalnih odnosa dece po njihovom vlastitom pravu (Praut i Džejs, 2004; Tomanović, 2004). Stoga, nije čudno što se negde u to vreme počinju javljati i prva feministička istraživanja sa decom, koja nastoje da im pruže glas i osvetle specifične načine na koje ona aktivno učestvuju u socijalnoj re/konstrukciji roda u svojim socijalnim interakcijama (Steedman, 1995; Berlant, 1997; Castaneda, 2002; Burman, 2008; Edelman, 2004, citirano kod Burman & Stacey, 2010, str. 227; Davies 2003/1989; Thorne, 1993; Walkerdine, 1990, citirano kod Bartholomaeus & Senkevics, 2015, str. 2).

U jednom od retkih preglednih radova na ovu temu, Osgud i Robinson (Osgood & Robinson, 2017) mapiraju popularne teorijske okvire koji se od 1990ih koriste u feminističkim istraživanjima sa decom i prilažu primere najistaknutijih tekstova za svaki od njih – u pitanju su: teorije socijalizacije, post–strukturalistički feminizam, *queer* teorija, post–feminizam i post–humanistički (novo–materijalistički) feminizam. No, treba skrenuti pažnju da su u frekventnoj upotrebi i drugi feministički pristupi u istraživanjima koja tematizuju detinjstvo, a nisu pomenuti u njihovom tekstu – poput, da navedem samo neke, teorije intersekcionalnosti (Salazar Pérez, 2017) i kritičkih studija maskuliniteta (Connell, 2000). Osim toga, mnogi od dokumentovanih tekstova nisu pisani iz ugla sâme dece, već zadržavaju dotadašnji dominantan pristup konceptualizaciji detinjstva koji se bazira na pisanju o deci iz perspektive odraslih žena. Stoga ću u nastavku rada predstaviti jedno od pionirskih feminističkih istraživanja sa decom iz ovog perioda, koje izvire iz ukrštanja feminizma i sociologije detinjstva, te

postavlja temelje potonjim analizama socijalne konstrukcije roda/detinjstva u međusobnim interakcijama dece (Lyttleton–Smith, 2017; Osgood, 2015; Osgood & Robinson, 2019; Renold, 2005; 2006; Renold et al., 2015), dajući primat njihovoj vlastitoj perspektivi.

Već pomenuta američka feministkinja i sociološkinja Beri Torn objavljuje 1993. godine knjigu *Gender Play* (Thorne, 1993) koja, kako stoji u jednom od kritičkih prikaza iz onog vremena, „predstavlja važan doprinos relativno novom, ali rastućem, polju sociologije detinjstva. Malo knjiga za predmet ima analizu svakodnevnog života dece iz njihove perspektive i još manje, pak, to čini iz feminističke perspektive“ (Berheide, 1995, str. 385). I, zaista, Rejvin Konel (Connell, 2009) primećuje da je ova knjiga nastajala u vreme kada su deca još uvek bila odsutna u empirijskim istraživanjima roda, bez obzira što su feministkinje već uveliko napravile dobar teorijski osnov za razmatranje intersekcije roda i detinjstva, kao što smo to u prethodnom poglavlju ovog rada videli. Kada su deca i bila predmet razmatranja – pre svega u nekolicini kvantitativnih anketnih istraživanja – polazilo se od pretpostavke da su dečaci/devojčice pasivni primaoci socijalizacije od strane odraslih u očekivane binarne muške/ženske rodne uloge (Blaise, 2005).

U istraživanju koje sprovodi u dve državne osnovne škole tokom 1970ih i 1980ih primenom metoda učesničkog posmatranja (Thorne, 1993; 2005; 2006), autorka locira nekoliko različitih oblika socijalnih interakcija između dečaka i devojčica, polazeći od shvatanja da je rod postignuće ili ono što socijalni akteri čine, zastupljenog u teoriji socijalnog interakcionizma (West & Zimmerman, 1987, as cited in Blume Oeur & Pascoe, 2023). Prvi oblik naziva „rad na uspostavljanju granica“ (eng. *borderwork*), u kojem se rod konstruiše i potvrđuje u vidu jasnih granica i/ili asimetrija između dečaka i devojčica. Ovaj oblik socijalnih interakcija se dalje razlaže na svojih nekoliko podtipova, koji se svi sastoje iz rodno mešovitim igara/aktivnosti organizovanih na različitim lokacijama, kao što su učionica ili školsko dvorište (Thorne, 2006). Sve ove igre imaju nekoliko zajedničkih odlika – stvaraju i/ili potvrđuju stereotipne rodne razlike i nejednake odnose moći između grupacija dečaka i devojčica. Tako, dečaci imaju tendenciju da monopolišu prostor u školskom dvorištu (devojčice se igraju bliže školskim zgradama), potom češće upadaju, remete i prekidaju igre devojčica, dečacima su postavljene veće sankcije za učestvovanje u igrama/aktivnostima devojčica (u odnosu na obrnut slučaj), dok su devojčice u većoj meri seksualizovane tokom igara (o čemu će uskoro biti više reči). Neke od ovih granica/asimetrija odražavaju nejednake rodne

odnose moći iz šireg okruženja između muškaraca i žena (Thorne, 2006, str. 122).

Drugi oblik interakcija u koji dečaci/devojčice ulaze u školskom kontekstu oblikovan je kulturom heteroseksualnosti (Thorne, 2006). Nasuprot uvreženom diskursu prema kojem radikalnan rez između detinjstva i odraslosti predstavlja ulazak u socijalni svet seksualnosti, Beri Torn uočava da deca u svojim interakcijama strateški upotrebljavaju komunikaciju ispunjenu heteroseksualnim značenjima (npr. frekventni termini kojima dečaci/devojčice označavaju druge i svoje odnose sa njima su: „simpatija“, „dopadanje“, „dečko/devojka“, „zaljublivanje“ i sl.). Ovakva komunikacija se vremenom učvršćuje i postaje ritualizovani aspekt socijalnih interakcija dece, ispunjena različitim vidovima zadirkivanja na osnovu toga ko se kome „dopada“, te prema rečima autorke „prelaz u adolescenciju konsoliduje rodni sistem organizovan oko institucije heteroseksualnosti“ (Thorne, 2006, str. 123). Osim toga, kako je pomenuto, socijalne interakcije koje uključuju devojčice u mnogo većoj meri su prožete kulturnim kodovima seksualnosti (za razliku od onih u kojima su glavni akteri dečaci), a trajniji prijateljski odnosi između dečaka i devojčica obično se drže u tajnosti, jer u suprotnom podstiču zadirkivanje koje ih isključivo kodira kao romantične odnose (Thorne, 2006, str. 123–124).

Takođe, Beri Torn uočava da pojedini dečaci/devojčice prekoračuju ustaljene rodne granice u školskom kontekstu, tako što se priključuju igrama/aktivnostima dece suprotnog roda (Thorne, 2006). U okviru ovog, trećeg oblika socijalnih interakcija tipične figure su devojčica koju nazivaju „muškarača“ (eng. *tomboy*) i dečak kojeg oslovljavaju kao „ženski petko“ (eng. *sissy*). Razne devojčice su u različitom stepenu bivale „muškarače“ – ili su se priključivale pojedinim igrama/aktivnostima dečaka, ili su se kontinuirano družile sa dečacima, te postajale deo njihovih grupacija i dobijale socijalni status „dečaka“. Da bi to bilo moguće bilo je neophodno da „muškarača“, čije interakcije je autorka u svom istraživanju posmatrala, bude vešta u najrazličitijim sportskim igrama/aktivnostima dečaka, potom da u dužem odsečku vremena i u specifičnim, rodno segregiranim prostorima bude deo socijalnih interakcija dečaka, kao i da poznaje i učestvuje u potkulturi dečaka koja podrazumeva tuče, prepiranja, vredanja, zadirkivanja, priče o sportu i sl. Za razliku od „muškarače“, kao dobro poznate i poštovane figure od strane druge dece, „ženski petko“ koji je kontinuirano ulazio u igre/aktivnosti devojčica bio je odbačen od strane drugih dečaka, ali često i od samih devojčica. Prema mišljenju autorke, ova razlika može se tumačiti kao posledica već pomenute rodne asimetrije u

školskom kontekstu koja se uspostavlja između svetova dečaka i devojčica (Thorne, 2006, str. 125).

Konačno, dečaci i devojčice ulaze i u socijalne interakcije koje nisu urodnjene – tj. u kojima je rod prigušen (Thorne, 2006). Najčešće, ove interakcije organizuju nastavnici/ce u učionici ili na času fizičke kulture, usmeravajući aktivnosti dece ka izvršenju nekog grupnog zadatka/projekta gde se jača kooperacija i slabi značajnost roda. Ovde spadaju i aktivnosti koje su uspostavljene na bazi nekih drugih podela i karakteristika (npr. sposobnosti, interesovanja i sl.) u kojima je umanjen značaj roda. Konačno, autorka navodi da rod ima malu ulogu u aktivnostima koje su karakteristične za privatnije kontekste i prostore (npr. komšiluk, kraj u kome deca žive i sl.) (Thorne, 2006, str. 125–125).

Ukratko, Beri Torn ovim istraživanjem „pokazuje kako neke prakse učvršćuju ideju da su dva roda međusobno isključive i antagonističke grupe, dok druge neutralizuju, ili čak propituju, značajnost roda“ (Berheide, 1995, str. 385). Ona radije postavlja pitanje „kako deca aktivno proizvode rodne strukture, nego da li su devojčice i dečaci različiti“ (Berheide, 1995, str. 385). Nasuprot dotadašnjim dominantnim shvatanjima, značajnost ovog istraživanja je u tome što je pokazalo da *rod treba konceptualizovati kao sistem odnosa među decom, a ne kao nepromenljivu i dihotomnu datost* (Thorne, 2006).

Zaključna razmatranja

Namera mi je bila da u ovom radu predstavim različite feminističke pristupe konceptu detinjstva koji bi mogli poslužiti kao osnova za detaljnija istraživanja artikulacije roda od strane dece u okviru sociologije detinjstva. Naime, ako su u društvenim naukama, ali i popularnim shvatanjima, dugo bila (a često još uvek jesu) prisutna pojednostavljena shvatanja o rodu/detinjstvu, ukrštanjem doprinosa feminizma i sociologije detinjstva moguće je sagledati ove pojave na radikalno drukčiji način – kao socijalne konstrukte koji se međusobno re/konstruišu od strane dece u njihovim međusobnim interakcijama, a ne kao prirodne i univerzalne fenomene koje ne treba propitivati, niti kao norme koje se isključivo prenose od odraslih ka deci.

Iako je u stručnoj literaturi rasprostranjeno shvatanje o tome da feministkinje nisu pisale o detinjstvu, u nastojanjima da naprave distancu od dva ključna patrijarhalna diskursa – poistovećivanje žena sa decom i

svodenje žena na socijalnu ulogu majke – koja su istorijski legitimisala njihov nepovoljni položaj u društvu, jedno od novijih iščitavanja feminističkih tekstova pokazuje upravo suprotno. Naime, feministkinje su uglavnom konceptualizovale detinjstvo kao socijalnu tvorevinu koja se ukršta sa kategorijama roda, klase i/ili rase, formirajući različite načine na koje se deca mogu naći u podređenom položaju u odnosu na odrasle, baš poput žena u odnosu na muškarce. Uz to, zalagale su se za pružanje otpora ovakvim opresivnim sistemima i promišljale alternativne stvarnosti u kojima bi bila ostvarena emancipacija žene/deca. U tom smislu, ovi tekstovi pisani su iz teorijskih i/ili političkih pobuda, no deca su još uvek ostajala nema socijalna grupacija u čije ime pišu drugi – u ovom slučaju feministkinje.

Tek potkraj 20. veka javljaju se prva istraživanja sa decom koja nastoje da im pruže glas i otkriju specifične načine na koje ona u svojim socijalnim interakcijama sa drugom decom i odraslima (najčešće u školskim kontekstima) re/konstruišu rod. Među prvima će Beri Torn sprovesti jedno ovakvo istraživanje, pokazujući da rod treba konceptualizovati kao sistem odnosa među decom, a ne kao dualizam koji se uzima zdravo za gotovo. No, ovde se priča ne završava. Često ne postoji dijalog između ova dva feministička pristupa, niti se oni rado upotrebljavaju u istraživanjima koje sprovode sociolozi detinjstva. Upravo je ukrštanjem ovih doprinosa na inovativne načine moguće otkrivati nove aspekte socijalne realnosti dece koji su prožeti rodnom ili osvetljavati one već dobro poznate, ali na radikalno drukčije načine.

Zahvalnica / Finansiranje

Realizaciju ovog teksta finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-66/2024-03/ 200163).

Literatura

- Ariès, P. (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Alfred A. Knopf.
- Bartholomaeus, C. & Senkevics, A. S. (2015). Accounting for Gender in the Sociology of Childhood: Reflections From Research in Australia and Brazil. *Safe Open*, 5(2), 1–9. <https://doi.org/10.1177/2158244015580303>

- Berheide, C. W. (1995). Review of *Gender Play: Girls and Boys in School*, by B. Thorne. *Gender and Society*, 9(3), 385–387. <https://doi.org/10.1177/089124395009003009>
- Blaise, M. (2005). *Playing it Straight: Uncovering Gender Discourses in the Early Childhood Classroom*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Blume Oeur, F. & Pascoe, C. J. (2023). Introduction: Playing with Gender. In F. Blume Oeur & C. J. Pascoe (Eds.), *Gender replay: on kids, schools, and feminism* (pp. 1–24). New York University Press.
- Burman, E. & Stacey, J. (2010). The child and childhood in feminist theory. *Feminist Theory*, 11(3), 227–240. <https://doi.org/10.1177/1464700110376288>
- Connell, R. W. (2000). *The Men and the Boys*. Allen & Unwin.
- Connell, R. W. (2009). *Gender in World Perspective*. Polity Press.
- Firestone, S. (1970). *The Dialectic of Sex. The Case for Feminist Revolution*. Bantam Books.
- Fry, J. K. (2001). „The madonna myth“ – *The ideology of motherhood and its influence on women with Postnatal Depression*. Massey University.
- Gittis, D. (2015). The historical construction of childhood. In M. J. Kehily (Ed.), *An Introduction to Childhood Studies* (pp. 34–47). Open University Press.
- Hauzen, K. (1988). Polarizacija „polnih karaktera“. U A. Milić (Ur.), *Radanje moderne porodice* (str. 212–233). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Helleiner, J. (1999). Toward a Feminist Anthropology of Childhood. *Atlantis*, 24(1), 27–38.
- Jackson, S. (2010). Questioning the Foundations of Heterosexual Families: Firestone on Childhood, Love, and Romance. In M. Merck & S. Sandford (Eds.), *Further Adventures of The Dialectic of Sex: Critical Essays on Shulamith Firestone* (pp. 113–142). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.16995/sim.56>
- Kornel, D. (2003). Rod. *Genero: Časopis za feminističku teoriju*, 2/3, 20–31. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=116454>
- Lensdaun, G. (2004). Dečja prava. U S. Tomanović (Ur.), *Sociologija detinjstva: sociološka hrestomatija* (str. 185–198). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lyttleton–Smith, J. (2017). Objects of conflict: (re) configuring early childhood experiences of gender in the preschool classroom. *Gender and Education*, 31(6), 655–672. <https://doi.org/10.1080/09540253.2017.1332343>
- Mayall, B. (2013). *A History of the Sociology of Childhood*. Institute of Education Press.
- Milić, A. (2007). *Sociologija porodice*. Čigoja štampa.
- Osgood, J. (2015). Reimagining gender and play. In J. Moyles (Ed.), *The Excellence of Play* (pp. 49–60). Open University Press.
- Osgood, J. & Robinson, K. H. (2017). Celebrating Pioneering and Contemporary Feminist Approaches to Studying Gender in Early Childhood. In K. Smith, K. Alexander & S. Campbell (Eds.), *Feminism(s) in Early Childhood: Using Feminist Theories in Research and Practice* (pp. 35–47). Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-981-10-3057-4>

- Osgood, J. & Robinson, K. H. (2019). *Feminists Researching Gendered Childhoods: Generative Entanglements*. Bloomsbury Academic.
- Pasche Guignard, F. (2015). A Gendered Bun in the Oven. The Gender-reveal Party as a New Ritualization during Pregnancy. *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, 44(4), 479–500. <https://doi.org/10.1177/0008429815599802>
- Paechter, C. (2007). *Being Boys, Being Girls: Learning Masculinities and Femininities*. Open University Press.
- Praut, A. i Džejms, A. (2004). Nova paradigma za sociologiju detinjstva? Poreklo, obećanje i problemi. U S. Tomanović (Ur.), *Sociologija detinjstva: sociološka hrestomatija* (str. 51–76). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Renold, E. (2005). *Girls, Boys and Junior Sexualities: Exploring children's gender and sexual relations in the primary school*. Routledge Falmer.
- Renold, E. (2006). 'They won't let us play ... unless you're going out with one of them': girls, boys and Butler's 'heterosexual matrix' in the primary years. *British Journal of Sociology of Education*, 27(4), 489–509. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/01425690600803111>
- Renold, E., Ringrose, J. & Egan, D. R. (2015). *Children, Sexuality and Sexualization*. Palgrave Macmillan.
- Salazar Pérez, M. (2017). Black Feminist Thought in Early Childhood Studies: (Re)Centering Marginalized Feminist Perspectives. In K. Smith, K. Alexander & S. Campbell (Eds.), *Feminism(s) in Early Childhood: Using Feminist Theories in Research and Practice* (pp. 49–62). Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-981-10-3057-4>
- Sekulić, N. (2014). Društveni status materinstva sa posebnim osvrtom na Srbiju danas. *Sociologija*, 56(4), 403–426. <https://doi.org/10.2298/SOC1404403S>
- Stanković, N. (2004). *Prenošenje rodnih stereotipa u predškolskim ustanovama kao društvenim institucijama* [diplomski rad]. Filozofski fakultet u Beogradu.
- Thorne, B. (1987). Re-Visioning Women and Social Change: Where are the Children? *Gender & Society*, 1(1), 85–109. <https://doi.org/10.1177/089124387001001005>
- Thorne, B. (1993). *Gender play: girls and boys in school*. Rutgers University Press.
- Thorne, B. (2005). Girls and Boys Together... But Mostly Apart. In J. Wrigley (Ed.), *Education and Gender Equality* (pp. 117–132). The Falmer Press.
- Thorne, B. (2006). Girls and Boys Together... But Mostly Apart. In M. J. Henslin (Ed.), *Life In Society: Readings to Accompany Sociology: A Down-to-Earth Approach* (pp. 115–127). Pearson.
- Tomanović, S. (2004). Sociologija o detinjstvu i sociologija za detinjstvo. U S. Tomanović (Ur.), *Sociologija detinjstva: sociološka hrestomatija* (str. 7–48). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Twamley, K. & Rosen, R. (2018). Introduction: The woman–child question: A dialogue in the borderlands. In K. Twamley & R. Rosen (Eds.), *Feminism and the Politics of Childhood: Friends or Foes?* (pp. 1–20). UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781787350632>

- Weiss, P. A. (2018). Reflections on Childhood in the History of Feminist Thought. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 43(4), 979–1004. <https://doi.org/10.1086/696629>
- Weiss, P. A. (2021). *Feminist Reflections on Childhood: A History and Call to Action*. Temple University Press.
- Wyn, J. & Cahill, H. (2015). *Handbook of Children and Youth Studies*. Springer Science.
- Yelland, N. (1998). *Gender in early childhood*. Routledge.
- Zaharijević, A. (2012). Šulamit Fajerston (1945–2012) – „Biti obožavana ne znači biti slobodna“. *Genero*, 16, 227–231.
- Zehavi, O. (2018). Becoming–woman, becoming–child: A joint political programme. In K. Twamley & R. Rosen (Eds.), *Feminism and the Politics of Childhood: Friends or Foes?* (pp. 241–256). UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781787350632>

Feminist Approaches to Childhood: From Children as a Silent Social Group to Giving Voice to Children*

Andrija Golubović

University of Belgrade – Faculty of Philosophy, Serbia

In this paper, two different approaches to childhood in the history of "Western" feminism are presented. The first part of the paper is devoted to the key dispute in the relevant literature about whether feminists conceptualized childhood at all. Within this, the dominant viewpoint is firstly presented, according to which feminists did not write about childhood until the 1990s, in an effort to distance themselves from the patriarchal discourse that binds women to children. After that, the findings of the latest research from 2018/21 are presented, which shows that feminists throughout history have written extensively on childhood, mostly theoretical/political discussions of the shared oppression that children and women suffer at the hands of adult men. The second part of the paper sheds light on the emergence of a different way of conceptualizing childhood in feminist texts in the 1990s, which is based on empirical research with children with a focus on the active re/construction of gender in their social interactions. In support of this, pioneering research from this period is presented, which paved the way for later, similar conceptualizations of childhood within this approach. The conclusion discusses the possibility of connecting these two approaches and their potential contribution to the sociology of childhood.

KEYWORDS: feminism / gender / children / childhood / social construct / oppression / social interactions

PRIMLJENO: 16.9.2024.

REVIDIRANO: 16.10.2024.

PRIHVAĆENO: 17.10.2024.

* Predloženo citiranje: Golubović, A. (2024). Feministički pristupi detinjstvu: Od dece kao neme socijalne grupacije do pružanja glasa deci. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(1–2), 127–141. <https://doi.org/10.47152/ziksi2024017>

©2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).